

**ЮРИДИЧНІ ОСОБИ ЯК СУБ'ЄКТИ КРИМІНАЛЬНОЇ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КК УКРАЇНИ**

Стаття присвячена новим змінам, внесеним у 2013 році до Кримінального кодексу України щодо кримінальної відповідальності юридичних осіб. Аналізуються доктринальні положення кримінального права України. Розглядається питання про невідповідність міжнародних стандартів в галузі кримінального права і традиційних підходів до основних інститутів кримінального права України.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, юридичні особи, суб'єкт злочину, покарання, доктрина кримінального права.

Постановка проблеми та її актуальність.

Прагнення України стати членом Європейського Союзу (ЄС) тягне за собою реформування, практично, всієї правової системи нашої держави. Не можна стверджувати, що це завжди приносить користь, тому що, як правило, більшість змін вносяться під тиском з боку ЄС і майже ніколи при цьому не враховуються традиції національної правової системи. За останній час багато змін було внесено в Загальну частину Кримінального кодексу України (КК України). Безумовно, норми Особливої частини КК України теж зазнали змін і доповнень, але це не так серйозно вплинуло на доктринальні положення кримінального права. Ті ж зміни, які були внесені в Загальну частину, змушують нас, практично повністю, переглянути традиційні інститути кримінального законодавства і основні положення науки кримінального права.

Але найголовніше в цьому процесі, на нашу думку, це ті причини, які змушують законодавця вносити зміни до КК України. На жаль, ці причини не завжди науково обґрунтовані, не викликані вони і тими детермінантами, про які йдеться у відомій монографії «Основания уголовного правового запрета (криминализация и декриминализация)».

Якщо ми задамо питання про необхідність реформування кримінального законодавства України, то отримаємо відповідь – причиною реформування національного законодавства за європейським зразком є прагнення України будь-яким способом інтегруватися в ЄС.

Виклад основного матеріалу. Найбільш складним і проблемним є питання про кримінальну відповідальність юридичних осіб. З 1 вересня 2014 вступив в силу Закон України від 23 травня 2013 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з виконан-

ням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України щодо відповідальності юридичних осіб». Цим же Законом Загальну частину КК України доповнено розділом XIV-1 «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб». Питання про юридичних осіб як суб'єктів кримінальної відповідальності не відрізняється особливою новизною, але воно настільки не «вписується» в доктрину кримінального права, що сьогодні важко повірити, що теорія стала реальністю. Ряд вчених (М. І. Бажанов, Г. Н. Борзенков, Н. Ф. Кузнецова, С. Ф. Мілюков та інші), виступаючи проти кримінальної відповідальності юридичних осіб, аргументували свою позицію, по-перше, тим, що об'єктивний вираз воля набуває тільки в цілеспрямованих діях, тобто вчинок людини є єдиною формою, в якій воля може знайти об'єктивний прояв; по-друге, має місце недотримання принципу особистої винної відповідальності і принципу індивідуалізації покарання; по-третє, при притягненні юридичної особи до кримінальної відповідальності неможливо встановити вину як психічне ставлення особи до суспільно небезпечного діяння і його наслідків; по-четверте, визнання юридичних осіб суб'єктами злочинів призведе до утворення в кримінальному законодавстві двох систем принципів і підстав кримінальної відповідальності і покарання.

Як правило, до юридичних осіб застосовуються заходи матеріального характеру і всі проблеми можна вирішити (і вони вирішуються) в рамках інших галузей права. Для юридичних осіб створена спеціальна система покарань, які, по своїй суті, не є кримінальними покараннями. Саме тому за КК України до юридичних осіб застосовуються заходи кримінально-правового характеру: штраф, конфіскація майна, ліквідація. Певний компроміс при вирішенні питання про

кримінальну відповідальність юридичних осіб пропонує Б.В. Волженкін, який розмежовує поняття «суб'єкт злочину» і «суб'єкт кримінальної відповідальності». Злочин може вчинити фізична особа, що має свідомість і волю. Однак підлягати кримінальній відповідальності за подібні діяння можуть не тільки фізичні, а й юридичні особи [1, с. 25-26]. Така позиція викликає ряд питань, основним з яких є питання про співвідношення ознак фізичної особи як обов'язкового елемента складу злочину і ознак юридичної особи, яка є не чим іншим, як юридичною фікцією.

Положення щодо того, що до юридичних осіб можуть застосовуватися не покарання, а інші заходи кримінально-правового характеру розроблені російськими вченими В. А. Номоконовим [2, с. 25], Н. В. Щедріним та А. А. Востоковим [3, с. 30-34]. Прихильники цього підходу бачать переваги заходів кримінально-правового характеру перед покаранням у тому, що вони можуть застосовуватися і при відсутності ознак належного суб'єкта, і за відсутності суб'єктивної сторони. Встановлення таких заходів дозволить здійснювати кримінально-правовий вплив на будь-які колективні утворення, в тому числі, на організації без утворення юридичної особи. Для застосування заходів кримінально-правового характеру досить встановлення кримінально-протиправної діяльності колективного утворення, заподіяння істотної шкоди суспільству або загрози заподіяння такої шкоди, а також причинного зв'язку між діяльністю та шкодою [4, с. 58-61].

Вчені також звертають увагу на істотну шкоду, яка завдається при вчиненні екологічних злочинів і на очевидність того, що такі наслідки не можна порівняти за ступенем суспільної небезпеки з адміністративно-караними екологічними правопорушеннями. Відповідно, адміністративні санкції не можуть бути в таких випадках достатньо ефективними. Застосування цивільно-правових санкцій є лише комплексом заходів майнового характеру. Серед аргументів відзначається, що розмір збитків, які наносяться злочинною діяльністю юридичних осіб не можна навіть порівняти зі збитками, які можуть бути заподіяні окремию фізичною особою [5, с. 51; 6, с. 43-49].

Ми можемо погодитися з тим, що за окремі види суспільно небезпечної діяльності можна, і навіть необхідно, застосовувати різні види юридичної відповідальності. Це, в першу чергу, стосується екологічних злочинів. Але, по-перше, не реально всі проблеми вирішувати за допомогою

саме кримінально-правових заходів, а по-друге, по новому Закону в Україні юридичні особи не є суб'єктами екологічних злочинів.

До злочинів, за які мають нести кримінальну відповідальність юридичні особи законодавець відніс «Легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом» (ст. 209 КК України), «Використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин, або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів» (ст. 306 КК України), «Підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми» (ч.ч. 1 і 2 ст. 368³ КК України), «Підкуп особи, яка надає публічні послуги» (ч.ч. 1 і 2 ст. 368⁴ КК України), «Пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі» (ст. 369 КК України), «Зловживання впливом» (ст. 369² КК України).

Дискутувати з приводу того, як юридична особа може дати чи отримати неправомірну вигоду – означає, очевидно, марну втрату часу. Всі чудово розуміють, що йдеться про діяльність конкретних фізичних осіб.

Крім зазначених злочинів, юридичні особи є суб'єктами в складах злочинів, передбачених в диспозиціях ст. ст. 258-258⁵ КК України. Не перераховуючи всі ці злочини відзначимо, що йдеться про злочини терористичної спрямованості. Таким чином, можна дійти висновку, що ні про екологічні злочини, суспільну небезпеку яких складно переоцінити, ні про торгівлю людьми, наркотиками, зброєю, які також сьогодні дуже поширені і носять транснаціональний характер, ні про відповідальність за випуск недоброякісної продукції, що може завдати і дійсно завдає великої шкоди здоров'ю і навіть життю людей, не йдеться.

Все в кінцевому рахунку зводиться, в основному, до корупційних та терористичних злочинів. Про те, що корупція є одним із найзагрозливіших суспільно небезпечних діянь сьогодні в Україні, пишуть вітчизняні науковці, але вони пропонують комплекс заходів боротьби із нею, і не обмежуються лише реформуванням кримінального права [7, 8].

А тепер прийшов час поставити питання про те, що ж змусило законодавчий орган України піти на такий, м'яко кажучи, не дуже науково обгрунтований крок.

Відповідальність юридичних осіб у кримінальному законодавстві нашої країни традиційно

пов'язують і з корупційними злочинами. План дій по боротьбі з корупцією для Вірменії, Азербайджану, Грузії, Казахстану, Киргизії, Російської Федерації, Таджикистану та України був прийнятий у вересні 2003 року в Стамбулі під егідою Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) по боротьбі із корупцією для країн Східної Європи та Центральної Азії. Протягом 2004-2005 р.р. в рамках Стамбульського плану проводився аналіз правових та інституційних основ боротьби з корупцією в країнах-учасниках цієї ініціативи. За підсумками аналізу були зроблені рекомендації для кожної з країн в таких галузях як антикорупційна політика та інститути, що її забезпечують; криміналізація окремих видів діянь; вдосконалення законодавства щодо боротьби з корупцією; заходи з попередження корупції на державній службі.

У 2005 році була розпочата програма моніторингу для оцінки реалізації рекомендацій в кожній з країн. Згідно з рекомендаціями в галузі кримінального законодавства та криміналізації корупції всім країнам рекомендовано внести зміни в своє національне законодавство для дотримання міжнародних стандартів, встановлених Конвенцією ОЕСР про боротьбу з дачею хабарів іноземним державним посадовим особам при здійсненні міжнародних ділових операцій, Конвенцією Ради Європи про кримінальну відповідальність за корупцію, а також Конвенцією ООН проти корупції. У більшості випадків аналізовані Конвенції не мають прямої дії, тобто не виконуються автоматично.

Іншими словами, Конвенції вимагають від держав прийняття відповідного законодавства та застосування дієвих заходів для його виконання. Конвенції встановлюють мінімальні стандарти, яким має відповідати національне законодавство. Для введення в силу Конвенцій країни, в першу чергу, повинні встановити, де і в якій мірі їх власне законодавство не відповідає стандартам Конвенцій. Наприклад, розрив може бути в тих випадках, коли внутрішнє законодавство не передбачає криміналізацію деяких видів злочинів (наприклад, підкупу іноземної державної посадової особи). Також відмінності можуть з'являтися в тих випадках, коли склад злочину кваліфікується більш вузько, ніж відповідний склад в Конвенції (наприклад, коли визначення хабара не включає в себе нефінансові вигоди). На нашу думку, дещо передчасним кроком була зміна термінології і поняття «хабар» змінено на поняття «неправомірна вигода».

Після визначення прогалів у внутрішньому законодавстві країни необхідно усунути ці недоліки. Якщо країна приймає рішення про введення абсолютно нового складу злочину, найпростіше передбачити кримінальну відповідальність юридичних осіб відповідно до Конвенції і, безумовно, залишити фізичних осіб як суб'єктів злочинів. Конвенції Ради Європи і ООН передбачають, що відповідальність юридичної особи не виключає кримінальне переслідування фізичних осіб, які євиконавцями, підбурювачами, співучасниками корупційного правопорушення. Відповідно до міжнародних норм за акти корупції юридичні особи повинні підлягати ефективним, пропорційним і стримуючим санкціям.

Щодо Конвенції ОЕСР то в разі, якщо відповідно до правової системи однієї із Сторін кримінальна відповідальність не застосовується до юридичних осіб, то ця Сторона повинна вжити заходів до того, щоб домогтися застосування ефективних, пропорційних та стримуючих некримінальних санкцій, включаючи фінансові санкції за дачу хабара іноземним державним посадовим особам. Згідно Конвенцій Ради Європи та ООН санкції можуть бути кримінальними, цивільними або адміністративними.

Сьогодні Україна, як учасник країн Стамбульського плану дій ратифікувала такі конвенції: Конвенцію Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів від злочинної діяльності (ратифікована 20.10.1998, вступила в силу 01.05.1998), і в КК України передбачена відповідальність за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209 КК України) та за умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму (ст. 209¹ КК Україна).

Україна також ратифікувала Конвенцію ООН про боротьбу з транснаціональною організованою злочинністю (підписана 12.12.2000, ратифікована 21.05.2004), Конвенцію ООН проти корупції (підписана Україною 11.12.2003, ратифікована 18.10.2006). До Конвенції ОЕСР про боротьбу з дачею хабарів іноземним державним особам України ще не приєдналася.

Зміст законів повинен, в першу чергу, враховувати основоположні принципи правової системи України, що є фундаментальною умовою, яка повинна враховуватися при визначенні обсягу і змісту адаптаційних і імплементаційних заходів, спрямованих на точне і правильне застосування конвенціональних положень. Масштаби і чис-

ленні зміни до Кримінального та Адміністративного кодексів України не здатні забезпечити досягнення задекларованих цілей. Замість простих і доступних системних пропозицій внесені зміни, які, не базуючись на існуючих правових доктринах, необгрунтовано і істотно ускладнюють і в той же час послаблюють ефективність діючих статей, інститутів і навіть окремих розділів цих Кодексів.

Наприклад, слід негативно оцінити нову редакцію і нову назву розділу XVII Особливої частини КК України «Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної із наданням публічних послуг», який представляє собою набір статей з далеким від досконалості змістом, хоча ці проблеми можна було вирішити простішим і логічно обгрунтованим шляхом внесення необхідних змін до вже чинного законодавства. До того ж, поняття «юридична особа приватного права» поки-що не має достатньої конкретизації та регламентації в теорії цивільного права.

Багато нових статей конкурують між собою. Механізм кримінальної відповідальності, практично, не діє щодо народних депутатів України, Президента та інших вищих посадових осіб у державі, бо це суперечить положенням Конституції України, та й сам порядок порушення проти них кримінальних справ ускладнений. Таким чином, можна констатувати, що поставлені завдання не досягли своєї мети щодо адаптації, імплементації та удосконалення антикорупційного законодавства.

Що стосується відповідальності юридичних осіб, то оскільки відповідно до існуючих вітчизняних доктрин кримінального, адміністративного, трудового права суб'єктом кримінальної, адміністративної або дисциплінарної відповідальності може бути виключно фізична особа, то за логікою нових законів юридичні особи будуть притягатися до юридичної відповідальності, вид якої не визначений. Така відповідальність можлива тільки як цивільно-правова, що, в цілому, відповідало б умовам Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією. Аналіз законодавства про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційного правопорушення, в тому числі і злочину, умов та порядку притягнення юридичної особи до відповідальності свідчить про спробу введення квазівідповідальності змішаного (кримінально-адміністративного) типу, яка є прямим відходом від основоположних принципів існуючої доктрини кримінального права. Цей нібито новий вид відповідальності не може за-

стосовуватися самотійно, незалежно від результатів кримінального переслідування відповідної фізичної особи, в той час, коли відповідно до чинного законодавства фінансові санкції (як вид адміністративної відповідальності) накладаються на підприємства незалежно від інших видів відповідальності.

Введення інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб впливає на розуміння змісту ряду інших правових інститутів. Ми вже не замислюємося над тим, наскільки доцільно, необхідно і правильно вводити інститут кримінальної відповідальності юридичних осіб. Швидше за все тут вже нічого не можна змінити. Але це положення не дає відповідь на питання про правову природу заходів кримінально-правового характеру, які мають застосовуватися до юридичних осіб.

Ми частково відмовляємося від категорії «покарання», повертаємося в 20-ті роки до прообразу заходів соціального захисту. Ці заходи, очевидно, будуть існувати паралельно з покаранням як його різновид.

Наступне питання стосується основоположного доктринального положення про склад злочину. Яким чином юридичні особи будуть «вписуватися» у вчення про суб'єкт злочину, у вчення про вину, співучасть, про принципи призначення покарання і в деякі інші інститути Загальної частини кримінального права.

Насторожує, також, що в складі злочинів, суб'єктами яких є юридичні особи зміни внесені не були. Таким чином, положення розділу XIV-I «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб» претендують на те значення, яке відіграють в кримінальному праві такі інститути як, наприклад, співучасть, стадії вчинення злочину, тобто виступають в ролі визначальних, основних інститутів кримінального права.

Безумовно, безперечним є положення, що слід виконувати взяті на себе міжнародні зобов'язання. На необхідності імплементації європейських стандартів в кримінальне право України наголошують і вітчизняні науковці, вказуючи, що цей процес набуває великого значення в зв'язку із підписанням Угоди про асоціацію між Україною та ЄС [9].

Але, цікаво те, що такі глобальні зміни вносяться у зв'язку з Планом дій, який стосується спрощення порядку одержання віз, і який, за великим рахунком, не є кримінально-правовим нормативним актом. Україна ще не є учасницею ЄС, але проте з постійною завзятістю виконує всі його вимоги, навіть якщо вони не узгоджуються

з національними традиціями. У той же час, навіть країни-учасниці ЄС в окремих випадках знаходять компромісні рішення щоб відстояти власні інтереси (йдеться про Протокол № 30 «Про застосування Хартії про основоположні права Європейського Союзу до Польщі та Об'єднаного Королівства»).

Висновки. Як висновок, слід визнати, що зміни, які вносяться сьогодні в КК України, засновані не на наукових підходах, і є дещо хаотичними і безсистемними, що призводить, по суті, до руйнування основних теоретичних конструкцій в науці кримінального права. Прірва між наукою і законодавством поглиблюється, а це, в свою чергу, не сприяє формуванню стабільної політики в сфері боротьби зі злочинністю.

Література

1. Волженкин Б. В. Уголовная ответственность юридических лиц / Б. В. Волженкин. – СПб.: Юридический ин-т, 1998. – 39 с.
2. Номоконов В. А. Современная российская уголовная политика: желаемое и действительное / В. А. Номоконов // Уголовное право: стратегия развития в XXI веке: материалы IV Международной научно-практической конференции. – М.: МГЮА, 2007. – С. 25-27.
3. Щедрин Н. В. Организации как субъекты уголовно-правового воздействия / Н. В. Щедрин, А. А. Востоков // Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права. – 2007. – № 1. – С. 30-34.
4. Щедрин Н. В. Уголовная ответственность юридических лиц или иные меры уголовно-

правового характера в отношении организаций / Н. В. Щедрин, А. А. Востоков // Уголовное право. – 2009. – № 1. – С. 58-61.

5. Келина С. Г. Ответственность юридических лиц в проекте нового УК Российской Федерации / С. Г. Келина // Уголовное право: новые идеи / Отв. ред. С. Г. Келина, А. В. Наумов. – М., 1994. – С. 50-60.

6. Никифоров А. С. Об уголовной ответственности юридических лиц / А. С. Никифоров // Уголовное право: новые идеи / Отв. ред. С. Г. Келина, А. В. Наумов. – М., 1994. – С. 43-49.

7. Дем'янчук Ю. В. Особливості розвитку адміністративно-правової протидії корупційним проявам у державній службі / Ю. В. Дем'янчук // Zbornik prispevkov z medzinarodnej vedeckej konferencie/ – Paneuropska vysoka skola, Faculta prava, Bratislava, 19-20 septembra 2014. – Bratislava, 2014. – С. 23-27.

8. Невмержицький Є. В. Корупція в Україні: причини, наслідки, механізми протидії: монографія / Є. В. Невмержицький // – К.: КНТ: Академія прокуратури України. – 2008. – 368 с.

9. Дудоров О. О. Обумовленість вдосконалення кримінального законодавства України законодавством Ради Європи і Європейського Союзу / О. О. Дудоров, Т. М. Тертиченко // Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 9-10 жовтня 2014 р. – Х.: Право, 2014. – С. 89-94.

С. Я. Лиховая

Юридические лица как субъекты уголовной ответственности за УК Украины

Статья посвящена новым изменениям, внесённым в 2013 году в Уголовный кодекс Украины относительно уголовной ответственности юридических лиц. Анализируются доктринальные положения уголовного права Украины. Рассматривается вопрос о несоответствии международных стандартов в области уголовного права и традиционных подходов к основным институтам уголовного права Украины.

Ключевые слова: уголовная ответственность, юридические лица, субъект преступления, наказания, доктрина уголовного права.

S. Lykhova

Legal persons as subjects of criminal liability for the Criminal Code of Ukraine

The article is devoted to the new amendments made in 2013 to the Criminal Code of Ukraine concerning the criminal liability of legal persons. Analyzes the doctrinal provisions of the criminal law of Ukraine. The question of non-compliance of international standards in the field of criminal law and traditional approaches to the major institutions of the criminal law of Ukraine.

Key words: criminal responsibility, legal entities, subject of crime, punishment, criminal law doctrine.